

Ελληνοαγγλικές λογοτεχνικές συναντήσεις του 19ου αι. – πρόσληψη και διαπολιτισμικότητα

Αγγελική Σπυροπούλου*

Οι περισσότεροι ερευνητές του περιοδικού τύπου έχουν τονίσει τη διδακτική και παιδαγωγική λειτουργία του ελληνόφωνου τύπου για τη διαμόρφωση μιας νέας ελληνικής εθνικής συνείδησης κατά τον δέκατο ένατο αιώνα.¹ Άλλωστε, η επιμορφωτική επιδίωξη συχνά εκφράζεται ρητά στις στήλες των συντακτών της πλειονότητας των φιλολογικών και μετέπειτα αποκαλούμενων οικογενειακών περιοδικών, ενώ η απεύθυνσή τους σε ένα μαζικότερο αναγνωστικό κοινό σε σύγκριση με άλλες μορφές επικοινωνίας και ενημέρωσης της εποχής εκείνης, αυξάνει την ιδεολογική επιρροή τους σε εθνικό επίπεδο.

Στον βαθμό, όμως, που η εθνική ταυτότητα πάντοτε διαμορφώνεται και προσδιορίζεται αμοιβαία σε σχέση με τον Άλλον, η πρόσληψη και η λειτουργία της ξένης και δη της ευρωπαϊκής γραμματείας και του πολιτισμού προσλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία.² Η επιλογή και η μετάφραση ή ενίοτε η ελεύθερη «απόδοση» στοιχείων από πρότυπα περιοδικά της Εσπερίας, που σε ορισμένες περιπτώσεις αποτελούσε το μεγαλύτερο μέρος της ύλης του ελληνικού περιοδικού τύπου κατά τον δέκατο ένατο αιώνα, έχει επισημανθεί ως μείζονος σπουδαιότητας από έγκριτους μελετητές, αφενός για τη διαδικασία και τη μελέτη της πρόσληψης του ξένου και αφετέρου για την δια της συγκρίσεως διαμόρφωση ή ακόμη και «κατασκευή» του ελληνικού χαρακτήρα, σε μια περίοδο πολιτικής, γεωγραφικής, ιστορικής και ιδεολογικής ρευστότητας στον ελλαδικό χώρο.³

Ο σημαντικός ρόλος των μεταφράσεων και εν γένει της σταχυαλόγησης πηγών από τον

* Αγγελική Σπυροπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας και Θεωρίας στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Πρόσφατο βιβλίο της είναι το Angeliki Spiropoulou: *Virginia Woolf, Modernity and History. Constellations with Walter Benjamin*. London and New York: Palgrave-Macmillan 2010. Βλ. επίσης, <https://uop-gr.academia.edu/AngelikiSpiropoulou>

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ – ΕΚΠΑ – ΧΡΥΣΑΛΛΙΣ. Θέμα: «Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις και διαμόρφωση του ‘εθνικού χαρακτήρα’ στον περιοδικό τύπο του δεκάτου ενάτου αιώνα». Ακαδημαϊκή Υπεύθυνη Προγράμματος: Άννα Ταμπάκη.

¹ Βλ. για παράδειγμα (Καρπόζηλου, 1991). Πιο συγκεκριμένα για τον διαπλαστικό ρόλο του τύπου κατά τους προεπαναστατικούς χρόνους, βλ. (Tabaki 1996, 133-140), (Αθήνη 2002, 156-176), και ευρύτερα για τη γένεση και εξέλιξη του περιοδικού τύπου βλ. (Ταμπάκη 2005, 92-99).

² Σε αυτό το πλαίσιο, βλ., επίσης, την κριτική ανασκόπηση από τη Λίζυ Τσιριμώκου του πεδίου της συγκριτικής γραμματολογίας ως φορέα, αλλά και εν δυνάμει ανατροπέα, εθνικών εικόνων και στερεοτύπων μέσω της παράλληλης διερεύνησης των διαφορετικών λογοτεχνιών, στο κεφάλαιο «Πολυπολιτισμικές σπουδές και συγκριτική γραμματολογία στη στροφή του αιώνα», *Εσωτερική ταχύτητα*, Άγρα, Αθήνα 2000, 57-70.

³ Πρβλ. σχετικά (Ταμπάκη 2004), όπου γίνεται ιδιαίτερη μνεία στη μετάφραση ως βασικού διαύλου διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Επίσης (Ταμπάκη και Αθήνη 2001).

ξένο τύπο ως διαύλου ιδεών, οι οποίες σχετίζονται με τον (ετερο)προσδιορισμό και τη διάπλαση του νέου ελληνισμού, ενισχύεται περαιτέρω από την ιστορική τους τοποθέτηση στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας. Η διεκδίκηση της νεωτερικότητας και η επιλεκτική χρήση στοιχείων του προνεωτερικού παρελθόντος αποτέλεσε θεμέλιο της συγκρότησης των ευρωπαϊκών και ευρύτερα των δυτικών πολιτισμών ως πιο «εξελιγμένων», ένα ιδεολόγημα που (ανα)παράγει την ηγεμονική θέση τους παγκοσμίως και ορίζει τι θεωρείται περιφέρεια. Η ελληνική αναζήτηση της εθνικής ταυτότητας κατά τους μετεπαναστατικούς χρόνους συναρτάται τόσο με την εξάρτηση του νεοσύστατου ελληνικού έθνους από τις ξένες «προστάτιδες» δυνάμεις όσο και με την ευρύτερη δυναμική της εγκαθίδρυσης και του εκσυγχρονισμού των νεώτερων εθνών-κρατών στην Ευρώπη του δεκάτου ενάτου αιώνα.⁴

Ο «εθνικός χαρακτήρας» του νέου ελληνισμού, όπως προκύπτει και από τις περιοδικές δημοσιεύσεις της εποχής, ορίζεται αναφορικά με τουλάχιστον δύο άξονες: αφενός σε σχέση με ξένα πρότυπα της εποχής, και αφετέρου ως προς το αρχαίο ένδοξο παρελθόν του έθνους, η συνέχεια του παρόντος με το οποίο αποτελεί μείζον διακύβευμα της εποχής. Η κατάσταση της χώρας μετεπαναστατικά μπορεί να περιγραφεί ως «κρυπτο-αποικιοκρατία» σύμφωνα με τον προσφυή χαρακτηρισμό του Michael Hertzfeld, χαρακτηρισμός ο οποίος υποδηλώνει ότι παρότι μη αποικιοκρατούμενη φαινομενικά, η Ελλάδα εντούτοις δεν μετείχε επί ίσοις όροις στην ευρωπαϊκή νεωτερικότητα, κατέχοντας μια περιφερειακή και αμφίσημη θέση ως ιερή αφετηρία της Ευρώπης και ταυτόχρονα μέρος της Ανατολής. Παρόμοιο επιχείρημα έχει διατυπώσει ο Στάθης Γουργουρής, προβάλλοντας το νέο ελληνικό έθνος ως ιδεολογική κατασκευή των Ευρωπαίων κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα, την οποία, στη συνέχεια, ενδοβάλλει ο νεοελληνικός πολιτισμός κατά τη διαμόρφωση της ταυτότητάς του τον επόμενο αιώνα, ενώ η Έλλη Σκοπετέα είχε διερευνήσει τη σημασία της ιδεολογίας στην κατασκευή εθνοτικών ή εθνικών χαρακτηριστικών στις παραστάσεις που καλλιεργήθηκαν αμφίδρομα για τη Δύση και την Ανατολή σε σχέση με την Ελλάδα.⁵ Τα θέματα αυτά απασχολούν ευθέως την ύλη των μετεπαναστατικών περιοδικών. «Τι είναι η Ελλάς;», αναρωτιέται ανωνύμως κεντρικό ομότιτλο άρθρο του *Ευρωπαϊκού Ερασιστή*, το οποίο φέρει ως προμετωπίδα την παροιμιώδη ρήση του Σαιξπηρικού Άμλετ 'To be or not to be, that is the question', ενώ επαναλαμβάνει στον μεσότιτλο το ερώτημα του κύριου τίτλου «Τι είναι η Ελλάς;» με την εύγλωττη προσθήκη: «Ανατολή ή

⁴ Για τη συγκρότηση των εθνών-κρατών την περίοδο της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας, καθώς και την επίκληση της νεωτερικότητας και την ιδέα μιας ενιαίας Ευρώπης «των ισχυρών» έναντι του «απολίτιστου ετέρου», βλ. για παράδειγμα (Hobsbawm 1975, 103-121), και (Δερτιλής, 2000, 25-35).

⁵ Βλ. αντίστοιχα (Hertzfeld 899-926), (Γουργουρής 2007) και (Σκοπετέα 1992).

δύσιν;»⁶

Στο παρόν κείμενο, θα επιχειρηθεί μια συνοπτική διερεύνηση όψεων της πρόσληψης του ξένου στον ελληνικό περιοδικό τύπο, παρουσιάζοντας ορισμένα αρχικά, ποσοτικά, αποτελέσματα της διεπιστημονικής έρευνας του κοινοτικού Προγράμματος ΘΑΛΗΣ με θέμα «Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις και διαμόρφωση του ‘εθνικού χαρακτήρα’ στον περιοδικό τύπο του δεκάτου ενάτου αιώνα» (βλ. υποσημείωση *). Η προτεινόμενη διερεύνηση εστιάζει στην πρόσληψη αγγλόφωνων συγγραφέων σε δείγματα του ελληνικού περιοδικού τύπου του δεκάτου ενάτου αιώνα, όταν η Μεγάλη Βρετανία εξακολουθεί να είναι ηγεμονική δύναμη στην Ευρώπη και στον αποικιοκρατούμενο κόσμο. Παράλληλα, είναι σημαντικό ότι η λογοτεχνία του Ηνωμένου Βασιλείου, την ίδια εποχή, παρουσιάζει μεγάλο πλούτο από πλευράς τόσο αισθητικών ρευμάτων όσο και σπουδαίων συγγραφέων, για παράδειγμα, από τον Σκότο μυθιστοριογράφο Γουώλτερ Σκοτ (Sir Walter Scott), τις αδελφές Μπροντέ (Charlotte, Emily και Anne Brontë) και τους άγγλους ρομαντικούς ποιητές, στις αρχές του αιώνα, έως το αναδυόμενο ρεύμα του ρεαλισμού στην πεζογραφία με διασημότερο εκπρόσωπο τον Κάρολο Ντίκενς (Charles Dickens), και τον αγγλικό νατουραλισμό και αισθητισμό στο τέλος του αιώνα.

Η εξέταση της πρόσληψης της αγγλικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα τον δέκατο ένατο αιώνα, εποχή κατά την οποία στον ελλαδικό χώρο είναι πιο εμφανής η επιρροή κυρίως της γαλλικής και επίσης της γερμανικής γλώσσας και πολιτισμού, αποτελεί μια ευκαιρία για να τεθούν θεωρητικά και να εμπλουτιστούν εμπειρικά ζητήματα και φαινόμενα διαπολιτισμικών συναντήσεων και ανταλλαγών, τα οποία ασφαλώς πάντοτε εγείρουν ζητήματα ιδεολογίας και σχέσεων εξουσίας μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμών καθώς λαμβάνουν χώρα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό και οικονομικό πλαίσιο. Βασικό ερώτημα αποτελεί εδώ ο τρόπος με τον οποίο η πρόσληψη της αγγλικής λογοτεχνίας και πολιτισμού στα περιοδικά αντανακλά και συνάμα διαμορφώνει θέματα και πεδία κοινωνικού και λογοτεχνικού προβληματισμού στην Ελλάδα της εποχής εκείνης, δεδομένου ότι, όπως προαναφέρθηκε, ο περιοδικός τύπος στην Ελλάδα και στο εξωτερικό λειτούργησε ως διάυλος επικοινωνίας μεταξύ ξένων πολιτισμών, ως παιδαγωγικό και διδακτικό μέσον και ταυτόχρονα ως φορέας και δημιουργός κοινωνικών και λογοτεχνικών συρμών και επομένως κοινής αισθητικής.

Παρότι στο διάστημα αυτό, όπως προαναφέρθηκε, εμφανίστηκαν σπουδαίοι αγγλόφωνοι συγγραφείς, από τον αγγλικό ρομαντισμό, που συνδέθηκε τόσο στενά με τον

⁶ Βλ. *Ευρωπαϊκός Ερανιστής*, τχ. 3, Έτος Β' (1942) 167-188. (Στο εξής η πλήρης παραπομπή σε άρθρα των περιοδικών που παρουσιάζεται θα αναφέρεται σε υποσελίδια υποσημείωση).

εθνοαπελευρωτικό αγώνα της Ελλάδας, έως τον εξαιρετικά δημοφιλή ρεαλισμό, τον πεσιμιστικό νατουραλισμό και τον σκανδαλώδη αισθητισμό, εντούτοις, καθώς προκύπτει από την έως στιγμής έρευνα σε επιλεγμένα περιοδικά, οι συγγραφείς αυτοί μόνον αποσπασματικά και σποραδικά φαίνεται ότι συστήθηκαν στο ελληνικό κοινό μέσω μεταφράσεων ή άρθρων του περιοδικού τύπου της εποχής. Το γενικό συμπέρασμα αυτό απορρέει ειδικότερα από τα πρώτα ευρήματα της εξέτασης τεσσάρων επιλεγμένων περιοδικών που αποδελτιώθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας, όμως φαίνεται ότι συνάδει, επίσης, με την εικόνα που προκύπτει γενικότερα από τις αυτοτελείς εκδόσεις μεταφρασμένων μυθιστορημάτων της ίδιας εποχής, οι οποίες έχουν καταγραφεί. Έχει αποδειχθεί ότι, κατά το διάστημα 1830-1880, η μεταφρασμένη και πρωτότυπη πεζογραφία, που εκδίδεται αυτοτελώς ή ως παράρτημα περιοδικών, είναι ισχνή με αυξανόμενη τάση.⁷

Συγκεκριμένα, τα περιοδικά που εξετάστηκαν στην παρούσα εργασία, από πλευράς ποσοτικής ανάλυσης, είναι τα εξής: *Ευρωπαϊκός Ερασιστής* (εκδ. Αθήνα, εκδ.1840-141, 1842-1843), *Πανδώρα* (Αθήνα, 1850-1872), *Παρθενών* (εκδ. Αθήνα, 1871-1873 και 1878-1880), και *Ακρόπολις Φιλολογική* (εκδ. Αθήνα, 1888-1889). Τα προαναφερθέντα περιοδικά επιλέχθηκαν με το σκεπτικό να καλύπτουν διαδοχικά το μεγαλύτερο μέρος του δεκάτου ενάτου αιώνα μετεπαναστατικά, δηλαδή, από το 1840 έως το 1889, και να έχουν τον ίδιο τόπο έκδοσης, την Αθήνα, η οποία πλέον αποτελεί το διαμορφούμενο κέντρο του νέου έθνους-κράτους. Τα συγκεκριμένα περιοδικά υπήρξαν βραχύβια, με εξαίρεση το περιοδικό *Πανδώρα*, το οποίο έχει αναγνωριστεί από τους ειδικούς μελετητές ως ένα από τα σημαντικότερα περιοδικά του δεκάτου ενάτου αιώνα, τόσο λόγω της μακροβιότητάς του (δεδομένου ότι αριθμεί είκοσι δύο έτη αδιάλειπτης εκδοτικής παρουσίας) όσο και εξαιτίας της ποιότητάς του.

Είναι ενδιαφέρον ότι τα εν λόγω περιοδικά αποτυπώνουν στην ύλη τους μια διττή στάση απέναντι στις υπόλοιπες χώρες της Δύσης. Αφενός εκδηλώνουν μια τάση μίμησης και υπερεκτίμησης των ξένων «επιτευγμάτων», τα οποία παρουσιάζονται ως υποδείγματα πολιτισμικής και τεχνολογικής υπεροχής. Και αφετέρου αποτυπώνουν την αρχαιολατρεία της εποχής, όχι μόνον σε άρθρα που πραγματεύονται άμεσα την αρχαία ελληνική παράδοση, αλλά, επίσης, μέσα από την προβολή στις σελίδες τους ξένων κειμένων ή προσώπων, τα οποία

⁷ Βλ. το βιβλίο της Σοφίας Ντενίση, *Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων 1830-1880. Εισαγωγική μελέτη και καταγραφή*, Περίπλους, Αθήνα 1995, 14-5, 24-35. Επίσης, για την πρόσληψη και την επιρροή του αγγλικού ιστορικού μυθιστορήματος και ειδικά της πεζογραφίας του Scott στην παραγωγή πρωτότυπης ελληνικής λογοτεχνίας, βλ. Σοφία Ντενίση, *Το ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott 1830-1880*, Καστανιώτης, Αθήνα 1994.

αναγνωρίζουν την ανωτερότητα της ελληνικής αρχαιότητας και επικυρώνουν την θέση της ως αφετηρίας του δυτικού πολιτισμού. Ο θαυμασμός για τα επιτεύγματα των ξένων, επομένως, συνυπάρχει με την καθιέρωση της αρχαιότητας ως το μέτρο αξιολόγησης τόσο του νεοελληνικού όσο και του παγκόσμιου πολιτισμού.

Αξίζει να σημειωθεί ότι και τα τέσσερα περιοδικά, τα οποία αναφέρονται εδώ, διέθεταν διαπρεπείς συντάκτες και συνεργάτες. Ανάμεσα στους εκλεκτούς συγγραφείς του *Ευρωπαϊκού Εραμιστή* συγκαταλέγονται οι Α. Ρ. Ραγκαβής, Γ. Ιωάννου, Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ν. Λεβίδης, Φ. Καλλιγιάς, και Γ. Α. Μαυροκορδάτος, ενώ ορισμένοι εξ αυτών, ειδικότερα οι Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ν. Δραγούμης και Α. Ρ. Ραγκαβής, υπήρξαν επίσης συντάκτες της *Πανδόρας*, ένα περιοδικό με κορυφαίους συνεργάτες, όπως οι: Δημήτριος Βικέλας, Άγγελος Βλάχος, Νικόλαος Πολίτης, Αλέξανδρος Σούτσος, και Σπυρίδων Τρικούπης. Με την περιοδική έκδοση *Παρθενών* συνεργάζονται, μεταξύ άλλων, οι Ιω. Γ. Φραγκιάς, Νεοκλής Καζάζης, Αχιλέως Παράσχος, και Εμμανουήλ Ροΐδης, ενώ στο μεταγενέστερο *Ακρόπολις φιλολογική* γράφουν γνωστοί συγγραφείς της εποχής, μεταξύ των οποίων και δύο γυναίκες, συγγενείς του εκδότη Παναγιωτίδη.

Επιπρόσθετα, ακόμη και όταν αυτοπροσδιορίζονται ως φιλολογικά περιοδικά, στην πραγματικότητα πρόκειται για περιοδικά «ποικίλης ύλης», τα οποία σταχυολογούν από ξένες πηγές κυρίως «κοινωφελείς» γνώσεις και πληροφορίες επιστημονικού, κοινωνικοπολιτικού, λογοτεχνικού και ανθρωπολογικού χαρακτήρα, με αναφορά σε καθημερινές πρακτικές και στην επικαιρότητα του σύγχρονου βίου, κυρίως στο εξωτερικό. Μάλιστα το περιοδικό *Παρθενών*, διατηρούσε τακτικούς ανταποκριτές στο εξωτερικό.⁸ Έτσι δημιουργείται το ευρωπαϊκό πρότυπο στους νεοέλληνες αναγνώστες του, με την Ευρώπη (ενίοτε και την Αμερική) να θεωρείται σημείο αναφοράς, ενώ αναφορές σε τρίτες χώρες σε στήλες και δοκίμια των περιοδικών, αφορούν, ως επί το πλείστον, παράξενες ή εξωτικές ειδήσεις. Παρότι είναι εξαιρετικά συνοπτική, και επομένως αναγωγική, η παρουσίαση των τεσσάρων περιοδικών που ακολουθεί, αναφέρονται τα αποτελέσματα μιας πρώτης καταγραφής της πρόσληψης της αγγλικής λογοτεχνίας στις σελίδες τους, αποτελέσματα τα οποία επείγει να συμπληρωθούν και να αναλυθούν περαιτέρω από πλευράς περιεχομένου σε ένα κατάλληλο συγκριτικό και θεωρητικό πλαίσιο.

Εκκινώντας χρονολογικά, το περιοδικό *Ευρωπαϊκός Εραμιστής*, το οποίο εκδόθηκε στην

⁸ Συγκεκριμένα από το Παρίσι αρθρογραφεί ο M.L. Gagneur, από το Goettingen ο Ιω. Καμπούρογλου και από το Λονδίνο ο Δ. Ροδοκανάκης.

Αθήνα από το 1840 ως το 1843 υπό τη διεύθυνση του Εμμανουήλ Αντωνιάδη, παρουσιάζει ελάχιστα άρθρα μεταφρασμένα από την αγγλικά, παρότι ο εκδότης πρόσκειτο στο αγγλικό κόμμα, όπως αναφέρει η Βίκυ Πάτσιου σε σχετική μελέτη της για το συγκεκριμένο περιοδικό, στην οποία επιβεβαιώνει τον δυτικότροπο και φιλελεύθερο λόγο του περιοδικού.⁹ Είναι ενδιαφέρον ότι στο συγκεκριμένο περιοδικό δεν απαντούν μεταφράσεις λογοτεχνικών κειμένων από τα αγγλικά, παρά μόνο γενικά άρθρα που αναφέρονται στην Αγγλία. Τα άρθρα αυτά αφορούν έναν ενημερωτικό και εκσυγχρονιστικό λόγο, ο οποίος παρουσιάζει το νομοθετικό, και πολιτικό σύστημα της Αγγλίας ως έμμεσο πρότυπο για την υπό διαμόρφωση πολιτική δομή του νεοσύστατου έθνους.¹⁰ Ορισμένα αναφέρονται, επίσης, στο τοπίο του Λονδίνου ως σύγχρονης μητρόπολης, η οποία χαρακτηρίζεται από «πολυανθρωπία» και, μεταξύ άλλων, από έντονη τυπογραφική δραστηριότητα.¹¹ Είναι ενδιαφέρον ότι τα υπό εξέταση περιοδικά τονίζουν με θαυμασμό την αριθμητική και ποιοτική υπεροχή του αγγλικού τύπου, ιδιαίτερα τα αποκαλούμενα 'Reviews', από τα οποία αντλούν κείμενα προς μετάφραση, όχι, όμως, δυσανάλογα σε σχέση με τον γαλλικό τύπο της εποχής, ο οποίος αποτελεί κύρια πηγή του μεταφρασμένου περιεχομένου των ελληνικών περιοδικών του δεκάτου ενάτου αιώνα.

Στο περιοδικό *Πανδώρα* (1850-1872), την οποία έχει εξετάσει ενδελεχώς ο Απόστολος Σαχίνης και έχει επίσης μελετήσει σε άρθρο της η Σοφία Ντενίση ειδικά ως προς την εικόνα της Βρετανίας, ευρίσκονται οι εξής κατηγορίες δημοσιευμάτων: μεταφρασμένα άρθρα από βρετανικά περιοδικά ή βιβλία, άρθρα που αναφέρονται στη Βρετανία, διηγήματα, μυθιστορήματα και ποιήματα Βρετανών συγγραφέων, καθώς και διηγήματα και ταξιδιωτικά αφηγήματα ελλήνων συγγραφέων που αναφέρονται στη Βρετανία.¹²

Στην παρούσα έρευνα βεβαιώνονται οι διαπιστώσεις της μελέτης της Ντενίση ότι τα περισσότερα άρθρα που αφορούν την Αγγλία στο περιοδικό *Πανδώρα* αναφέρονται όχι στη λογοτεχνία, αλλά στην αγγλική πολιτική και ιστορία, τονίζοντας την προηγμένη τεχνολογία και βιομηχανική οργάνωση της ξένης χώρας. Παραδείγματα αποτελούν τα άρθρα που μεταφράζονται σχετικά με τη Διεθνή Έκθεση του Λονδίνου ή τις ατμομηχανές και τον σιδηρόδρομο έως την φιλελεύθερη πολιτική παράδοση των Βρετανών. Υπάρχουν επίσης άρθρα

⁹ (Patsiou 2001, 115-132)

¹⁰ Βλ. για παράδειγμα, το εναρκτήριο άρθρο του περιοδικού, με τίτλο «Πολιτική ιστορία: περί των κομμάτων της Αγγλίας από του δεκάτου έκτου αιώνα μέχρι σήμερα», *Ευρωπαϊκός Ερασιστής*, τχ.1, έτος Α' (1940) 1-34. Και ακόμη τα άρθρα «Το πολίτευμα της Αγγλίας», *Ευρωπαϊκός Ερασιστής*, τχ. 8-9, Έτος Β' (1843) 500-510 και 569-615, όπου εξαιρείται το πολίτευμα της Αγγλίας.

¹¹ «Η πολυανθρωπία του Λονδίνου» [ανώνυμο], *Ευρωπαϊκός Ερασιστής*, τχ. 1, Έτος Β' (1942) 66.

¹² Βλ. (Σαχίνης 1964) και (Denissi 1997, 23-46).

που ψέγουν την Αγγλία για την ιμπεριαλιστική της πολιτική, αποτυπώνοντας την αμφιθυμική κίνηση ταύτισης και απώθησης των Ελλήνων με την ισχυρή αγγλική αυτοκρατορία.¹³ Από όλες αυτές τις μορφές πρόσληψης της Βρετανίας, θα αναφερθούμε εδώ επιγραμματικά μόνον στις μεταφράσεις αγγλόφωνων λογοτεχνών.

Όπως προαναφέρθηκε, οι λογοτεχνικές μεταφράσεις είναι περιορισμένες σε σχέση με τις υπόλοιπες κατηγορίες δημοσιευμάτων που σχετίζονται με την Αγγλία ή άλλες αγγλόφωνες χώρες. Επιβεβαιώνονται τα αποτελέσματα της προηγούμενης έρευνας, σύμφωνα με την οποία, από τα 159 μεταφρασμένα κείμενα λογοτεχνίας που φιλοξενούνται στην *Πανδώρα*, μόνο 34 είναι από τα αγγλικά,¹⁴ ενώ τα περισσότερα λογοτεχνήματα που απαντούν στα τεύχη του περιοδικού έχουν μεταφραστεί από τα γαλλικά, παρά την εξοικείωση των συντακτών με την βρετανική κουλτούρα, παραδείγματος χάριν, του Δραγούμη αλλά και του Ραγκαβή, η σύζυγος του οποίου ήταν Σκωτσέζα. Τα περισσότερα προς μετάφραση κείμενα φαίνεται ότι έχουν επιλεγεί μάλλον για τη συντομία και την έντονη σκανδαλιστική πλοκή τους παρά για την υφολογική ή περιεχομενική ποιότητά τους, εξ ου συχνά δεν αναφέρεται ο συγγραφέας του λογοτεχνήματος, παρά μόνο η επισήμανση ότι πρόκειται για μετάφραση αγγλόφωνου έργου. Αυτή η ανωνυμία των μεταφρασμένων συγγραφέων είναι ενδιαφέρουσα ως κοινή και άρα αποδεκτή πρακτική, στον βαθμό που απορρέει και συνάμα ενισχύει την παιδευτική και ψυχαγωγική μάλλον, παρά την αισθητική λειτουργία των περιοδικών ως πρωτεύουσας.

Από τους επώνυμους αγγλόφωνους συγγραφείς του δεκάτου ενάτου αιώνα, μόνον ο Κάρολος Ντίκενς φαίνεται να αντιπροσωπεύεται στα περιοδικά αυτά, εντούτοις με πολύ μικρή συμμετοχή και σύντομα, δευτερεύοντα κείμενα, που φαντάζουν δυσανάλογα με το λογοτεχνικό μέγεθος και την παγκόσμια φήμη του.¹⁵ Στο «Παράρτημα» του περιοδικού, το οποίο πωλείτο

¹³ Βλ. για παράδειγμα, τα άρθρα που εκθέτουν με θαυμασμό περιγραφές και στατιστικές για τεχνολογικά επιτεύγματα και την πολιτική παράδοση στην Αγγλία: «Η εν Λονδίνο Παγκόσμιος έκθεση», *Πανδώρα*, τχ. 30 (1851-52) 725-727 «Σιδηρόδρομοι», *Πανδώρα*, τχ. 238 (1859-60) 534, «Ο πολιτικός βίος εν Αγγλία», *Πανδώρα* τχ. 427, 432 (1867-68) 377-381, 474-478 και τχ. 438 (1868-69) 110-114, και το ταξιδιωτικό χρονικό του Δραγούμη στη Βρετανία, με τίτλο «Αποδημητού αναμνήσεις», *Πανδώρα* τχ. 218, 219 (1859-60) 38-43, 64-69. Όμως επίσης υπάρχουν πολλά μεταφρασμένα άρθρα και χρονικά κοινωνικού περιεχομένου με θέμα την Αγγλία και τους εξαθλιωμένους της, όπως τα εξής: «Νυκτερινή σκηνή εν Λονδίνο», *Πανδώρα*, τχ. 402 (1866-67) 453-455, που αφορά μια σκηνή έξω από πτωχοκομείο, Φ.Α. Μ[αυροκορδάτος], «Αυτοχειρία εν Λονδίνο», *Πανδώρα*, τχ. 438 (1868-69) 120, και Ν.Δ, μτφρ. «Φρενοκομείον Λονδίνου», *Πανδώρα*, τχ. 25 (1851-52) 608-10. Για τον θαυμασμό αλλά και την κριτική διάθεση απέναντι στην ιμπεριαλιστική πολιτική της Αγγλίας που διαφαίνεται στις σελίδες της *Πανδώρας*, βλ. (Denissi 1997, 36).

¹⁴ Πρβλ. (Denissi 1997, 42).

¹⁵ Πρβλ. επίσης (Denissi 1997, 43). Είναι ενδιαφέρον ότι ο Dickens είναι «ο μεγάλος απών» και στις αυτοτελείς εκδόσεις μεταφρασμένης λογοτεχνίας έως το 1880, «αφού στα χρόνια αυτά δεν μεταφράζεται ούτε ένα από τα μυθιστορήματά του, παρά τις τακτικές αναφορές στο όνομά του από τους υποστηρικτές του μυθιστορήματος και τις

ξεχωριστά, δημοσιεύθηκαν επίσης μεταφράσεις του μυθιστορήματος *Rienzi* του Edward Bulwer-Lytton, μεταφρασμένο από τον Δραγούμη, και το μυθιστόρημα του Sir Walter Scott «Η μνηστή του Λάμερμουρ», που μετέφρασε η κόρη του Δραγούμη, Ζωή υπό το ψευδώνυμο «Βίων».¹⁶ Οι μεταφρασμένοι ποιητές, μετρημένοι στα δάκτυλα, είναι οι Charles Swain, Oliver Goldsmith, W.L. Bowles και φυσικά ο Λόδρος Βύρωνας. Παραμένει ερώτημα προς διερεύνηση ο λόγος για τον οποίον, παρότι οι συντάκτες και οι συνεργάτες του περιοδικού γνώριζαν την εξέχουσα αγγλική λογοτεχνία της εποχής, εντούτοις δεν επιχείρησαν να την μεταφράσουν συστηματικά για το ελληνικό κοινό. Πιθανοί λόγοι μπορεί να είναι ο βαθμός δυσκολίας μετάφρασης, η έκταση των μυθιστορημάτων ή ακόμη και τα σοβαρά θέματά τους που πιθανόν να μην έβρισκαν μεγάλη απήχηση στο ελληνικό κοινό.¹⁷ Άλλη εξήγηση θα μπορούσε να αναζητηθεί στο πολιτικό αίσθημα της εποχής απέναντι στην Αγγλία ή τον βαθμό υπερίσχυσης της γαλλικής και γερμανικής κουλτούρας στην Ελλάδα κατά τον δέκατο ένατο αιώνα.

Στα περιοδικά *Παρθενών* (1871-1873 και 1878-1880) και *Ακρόπολις Φιλολογική* (Αθήνα 1888-1889) απαντούν περισσότερες μεταφράσεις από την αγγλική, αλλά και πάλι δεν υπερέχουν αριθμητικά από τις μεταφράσεις γαλλικής λογοτεχνίας. Εκτός από μεταφρασμένα άρθρα γενικού ενδιαφέροντος που αφορούν την Αγγλία, (π.χ., «Οι κύνες του Λονδίνου», μτφρ. Χ.Α. τχ. 28, 1879), στον *Παρθενώνα* συναντούμε μεταφράσεις του Σαίξπηρ, ειδικότερα, το έργο *Ιουλία και Ρωμαίος* του Σαίξπηρ [sic] σε συνέχειες, και επίσης διηγήματα μυστηρίου του αμερικανού Έντγκαρ Άλλαν Πόε (Edgar Allan Poe), ενώ φιλοξενούνται κριτική παρουσίαση του Άμλετ με σχετική γραβούρα στο εξώφυλλο στο τεύχος 5 το 1879, καθώς και ολιγοσέλιδα πορτραίτα ή «σκιαγραφίες» του Σαίξπηρ και του Λόρδου Βύρωνα, τα οποία συνδέονται με την «ελληνικότητα» τρόπον τινά.¹⁸ Ο Λόρδος Βύρωνας εξαιρείται για τον φιλελληνισμό του από τον

βιογραφίες του που δημοσιεύουν τα περιοδικά· μόνο η *Πανδώρα* μεταφράζει λίγα ασήμαντα διηγήματά του. Το άστρο του Dickens θα λάμψει στην Ελλάδα μετά το 1880» (Ντενίση 1995, 35).

¹⁶ Βλ. (Denissi 1997, 43). Και στις αυτοτελείς εκδόσεις μυθιστορημάτων από την αγγλική η παραγωγή είναι ισχνή, με τα εννέα δέκατα της μεταφραστικής παραγωγής να καλύπτεται, όπως αναφέρει η Ντενίση από γαλλικά μυθιστορήματα, με εξαίρεση μεταφράσεις του *Ροβινσώνα Κρούσο* του Daniel Defoe, των *Ταξιδιών του Γκιούλλιβερ* του Jonathan Swift, έργων του Walter Scott και του Oliver Goldsmith (βλ. Ντενίση 1995, 21, 24-36).

¹⁷ Τη σοβαρότητα και την ηθικότητα των βικτωριανών μυθιστορημάτων θεωρεί η Σοφία Ντενίση βασικό αίτιο της ισχνής μεταφραστικής παραγωγής από την αγγλική (1995, 24), ενώ ο λόγιος Χρίστος Αναστασιάδης Παρμενίδης το 1858, αναφέρει ως αίτιο το «στρογγυλόν κέρδος» που υπόσχονται τα γαλλικά έναντι των αγγλικών μυθιστορημάτων, την άγνοια της αγγλικής ανάμεσα στους λογίους και την πολιτική αντιπάθεια των Ελλήνων της εποχής προς την Αγγλία (αναφέρεται στο Ντενίση 1995, 23-24).

¹⁸ *Ιουλία και Ρωμαίος* του Σαίξπηρ, μτφρ. Α.Σ. και Π.Κ., *Παρθενών*, τχ. 1-11 1871-72) Στο 1ο τχ. δημοσιεύεται και ένα διήγημα αγνώστου συγγραφέα, μεταφρασμένο από τον Σκαλίδη, το οποίο διαδραματίζεται στο Λονδίνο και φέρει τον εύγλωττο τίτλο «Μια νύξ εν χαρτοπαιγνίω». Βλ. επίσης, Edgar Poe, «Η 1002α νύξ», τχ. 17-18, Έτος Β' (1872) 963-968, 988-993, Α.Μ., «Ουίλλιαμ Σακεσπέρου Αμλέτος», *Παρθενών* τχ. 5, Έτος Β' (1879) 33-35, Α.Μ.,

Κ.Γ. Ξένο, ενώ ο Σαίξπηρ, εδώ εξελληνισμένος ως «Ουίλλιαμ Σακεσπέρους», συγκρίνεται με τον Όμηρο και τον Αισχύλο, ώστε να υπογραμμιστεί το μεγαλείο του. Βέβαια με τον Αισχύλο είχε συγκρίνει τον Σαίξπηρ και ο Βίκτωρ Ουγκώ, αλλά ο συγγραφέας του πορτραίτου με τα αρχικά Δ.Μ. δεν αναφέρει τον Ουγκώ.¹⁹

Η *Ακρόπολις φιλολογική*, παρομοίως, δημοσιεύει ορισμένα άρθρα κοινωνικού περιεχομένου με στατιστικές συγκρίσεις, παραδείγματος χάριν της θνησιμότητας των πτωχών ειδικά στη Νέα Υόρκη, ενημέρωση για τους «Κροίσι[ους] της Αγγλίας και της Αμερικής», αλλά και αποσπάσματα βιογραφίας μεγάλων ποιητών, όπως του Λόρδου Βύρωνα, και ορισμένα ποιήματα, όπως για παράδειγμα «Ο κόραξ» του Εντγκαρ Άλαν Πόε (εδώ ως Εδγάρδος Πόε) σε μετάφραση του Θεόδωρου Α. Βελιανίτη.²⁰ Όμως, όσον αφορά τη μεταφρασμένη λογοτεχνία από την αγγλική, απαντούν μόνο ελάχιστες μεταφράσεις διηγημάτων μυστηρίου του Έντγκαρ Άλαν Πόε (σε μετάφραση Κ.Ι. Πρασάς), ένα μάλιστα σε πολλές συνέχειες ώστε να διατηρείται το ενδιαφέρον του αναγνώστη.²¹ Συναντούμε επίσης το «Χουαϊδτσάπελ» του Λόρδου Lytton, ένα «πένθιμο» διήγημα «τερατωδών εγκλημάτων», ανάμεσα σε μεταφράσεις των Τουργιένεφ, Μπουκάνωφ, Ζαρύ, Σανδώ, Ουγκώ, Λαμαρτίνου κ.ά και παράλληλα με πρωτότυπα λογοτεχνικά κείμενα.²² Στις σελίδες του περιοδικού δημοσιεύεται, επίσης, το διήγημα «Μια αληθής ιστορία», κάποιας κυρίας Σμιθ, το οποίο αφορούσε την απαγωγή ενός φτωχού κοριτσιού, καθώς και το διήγημα του Ντίκενς (εδώ Κάρολος Δίκενς) «Η τύχη του νάνου» σε συνέχειες, ανώνυμα μεταφρασμένο.²³ Υπάρχουν επίσης δύο άρθρα-κριτικές αγγλικών μυθιστορημάτων και

«Ουίλλιαμ Σακεσπέρους», *Παρθενών*, τχ. 3 Έτος ΣΤ' (1879) 18-19 και Κ. Γ Ξένος, «Λόρδος Βύρων» (Σκιαγραφία), *Παρθενών* τχ. 41, Έτος Ε' (1879) 312-313.

¹⁹ Πρβλ. (Ουγκώ 1964, 47-57).

²⁰ Βλ. «Οι καϋμένοι οι πτωχοί», *Ακρόπολις Φιλολογική*, τχ. 1 (1888) 15, «Ο Βύρων εν Ιταλία», *Ακρόπολις Φιλολογική*, τχ.1 (1888)13-14, «Κροίσοι της Αγγλίας και της Αμερικής», *Ακρόπολις Φιλολογική* τχ. 31 (1888) 496, «Οι άγγλοι δημοσιογράφοι» *Ακρόπολις Φιλολογική* τχ. 36 (1888) 575-576, και Εδγάρδος Πόε, «Ο κόραξ», *Ακρόπολις Φιλολογική* τχ. 16 (1888) 249-250. Σημειώνουμε, επίσης, το απόσπασμα ανώνυμης μετάφρασης από το Ρωμαίος και Ιουλιέττα του Σαίξπηρ, δημοσιευμένο υπό τον τίτλο «Εκ των του Σαίξπερ», *Ακρόπολις Φιλολογική* τχ. 56 (1889) 883, και το «Σκέψεις εκ των του Βύρωνος», *Ακρόπολις Φιλολογική* τχ. 59 (1889) 932.

²¹ Βλ. Εδγάρδος Πόε, «Τα συμβεβηκότα του κυρίου Βέδλοε» (Παράδοξαι ιστορίες) μτφρ. Κ. Ι. Πρασάς, *Ακρόπολις Φιλολογική*, τχ.17 (1888) 260-264, «Ο κόκκινος θάνατος» (Διήγημα), μτφρ. Κ. Ι. Πρασάς, *Ακρόπολις Φιλολογική*, τχ. 20 (1888) 298-300, «Χοπ Φρογ» μτφρ. Κ. Ι. Πρασάς *Ακρόπολις Φιλολογική*, τχ.21 (1888) 326-329 (στο ίδιο τεύχος δημοσιεύεται, επίσης, ένα ανώνυμο διήγημα που διαδραματίζεται στην Αγγλία με τίτλο «Η συλλογή του Μίστερ Κίρκε»), «Βερενίκη», μτφρ. Κ. Ι. Πρασάς *Ακρόπολις Φιλολογική*, τχ.22 (1888) 345-348, «Σιγή», μτφρ. Κ. Ι. Πρασάς, *Ακρόπολις Φιλολογική* τχ. 23 (1888) 363-364, και σε συνέχειες «Το μυστήριον της Μαρίας Ροζέτου», μτφρ. Κ. Ι. Πρασάς, *Ακρόπολις Φιλολογική* τχ. 25-34 (1888) 397-399, 411-414, 425-428, 444-446, 462-464, 475-477, 490-494, 511-512, 524-526, 540-542.

²² Λόρδος Lytton «Χουαϊδτσάπελ», μτφρ. Κλ. Νικολαΐδης, *Ακρόπολις Φιλολογική*, τχ. 48-49 (1888) 755-757, 771-773.

²³ «Αληθής ιστορία» (Διήγημα της αγγλίδος κ.Σμιθ.), μτφρ. Ν.Χ. Ανδριωτάκης, *Ακρόπολις Φιλολογική*, τχ. 59 (1889) 939-941. Κάρολος Δίκενς, «Η τύχη του νάνου. Επεισόδιον της ιστορίας μιας ενοικιαζόμενης οικίας», *Ακρόπολις Φιλολογική* τχ. 53-54 (1889) 841-843, 857-859.

σύγχρονης αγγλικής ποίησης που είναι μεταφρασμένες από τα αγγλικά.

Από την παραπάνω σύντομη ποσοτική καταγραφή μεταφράσεων και παρουσιάσεων αγγλόφωνων συγγραφέων και λογοτεχνίας στα επιλεγμένα περιοδικά, δεν παρατηρείται απλώς η προαναφερόμενη ισχύτητα των μεταφράσεων αγγλικής λογοτεχνίας σε σχέση με άλλες εθνικές λογοτεχνίες, κυρίως τη γαλλική, αλλά επίσης και κυριότερο, ότι η λογοτεχνία που προκρινόταν για μετάφραση δεν επιλεγόταν τόσο βάσει της λογοτεχνικής ποιότητάς της όσο βάσει του θέματος μάλλον, αν κρίνει κανείς από το γεγονός ότι παρατηρείται μια ροπή προς (μελο)δραματικά αφηγήματα ή αφηγήματα μυστηρίου, που θα ενέπιπταν στην κατηγορία των «δημοφιλών» αναγνωσμάτων, παρότι συχνά οι συγγραφείς τους είναι διαπρεπείς. Και όσον αφορά την μετάφραση επωνύμων εκπροσώπων της αγγλόφωνης γραμματείας, τα κείμενα που επιλέγονταν συμβάδιζαν με το ζητούμενο του μυστηριώδους ή περιπετειώδους θέματος. Επίσης, μια έμφαση σε θεματολογία περί ερωτικών σχέσεων και της θέσης της γυναίκας, η οποία παρατηρείται τόσο στα μεταφρασμένα όσο και σε πρωτότυπα δοκιμαϊκά και λογοτεχνικά κείμενα, καταδεικνύει ότι τα λογοτεχνικά αυτά περιοδικά υπήρξαν κυρίως φορείς άλλων ιδεολογιών πέραν και περισσότερο του αισθητικού. Επομένως, η διαμόρφωση του ελληνικού λογοτεχνικού γούστου και η αντιπροσώπευση της ξένης λογοτεχνίας από τις συγκεκριμένες εκδόσεις, ιδιαίτερα στα δύο τελευταία «οικογενειακά» περιοδικά, φαίνεται πως δεν καθορίζεται τόσο από τον δεδηλωμένα «επιμορφωτικό» τους χαρακτήρα, αλλά επίσης και κυρίως από τον «ψυχαγωγικό» τους χαρακτήρα.

Η εξέλιξη αυτή είναι παράλληλη με τη λειτουργία και την πορεία των οικογενειακών περιοδικών σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Τα μαζικά περιοδικά του δεκάτου ενάτου αιώνα, από τα οποία αντλούσαν κυρίως το λογοτεχνικό τους περιεχόμενο τα αντίστοιχα ελληνικά, δημοσίευαν λογοτεχνικά αναγνώσματα με σκανδαλιστικό, περιπετειώδες ή παράξενο θέμα, δηλαδή θέμα που έκανε «αίσθηση» (sensation fiction). Η πεζογραφία αυτού του είδους αντλεί στοιχεία από τα είδη του μελοδράματος, του αστικού ρεαλισμού, δημοσιογραφικού ρεπορτάζ και της γοτθικής λογοτεχνίας. Μαζί με το «οικογενειακό μυθιστόρημα» (domestic novel), που αναπτύχθηκε μεταξύ 1820 και 1860, τα αναγνώσματα αυτά είναι εξαιρετικά δημοφιλή στη Βικτωριανή Αγγλία από το 1860 και έπειτα. Τείνουν δε να πρωτοεμφανίζονται σε μαζικά οικογενειακά περιοδικά και απευθύνονται σε μεγάλο βαθμό στο κοινό των γυναικών και των νέων, οι οποίοι παρουσιάζουν αυξανόμενα επίπεδα αλφαριθμητισμού και θεωρείται ότι χρήζουν «επιμόρφωσης» και ηθικής διάπλασης.

Με αυτό τον τρόπο, η μεταφρασμένη λαϊκή ή αλλιώς δημοφιλής λογοτεχνία (popular

literature) αναδεικνύεται ως ένα πεδίο διαπολιτισμικής τομής ή ανταλλαγής πιθανώς πιο σημαίνον από πλευράς επιρροής από την «υψηλή» λογοτεχνία, η οποία την ίδια εποχή αυτοπροσδιορίζεται διαχωρίζοντας τον εαυτό της από την μαζική, εμπορική κουλτούρα, όπως επιχειρηματολογεί, για παράδειγμα, ο Pierre Bourdieu, και αποδεικνύει η εμφάνιση του συμβολισμού και του αισθητισμού προς το τέλος του αιώνα.²⁴ Στη μελέτη του, ο Bourdieu επικαλείται τον Gustave Flaubert ως βασικό παράδειγμα αφοσίωσης στην αισθητική μορφή, μέσω της οποίας διεκδικήθηκε κατά τον δέκατο ένατο αιώνα ο διαχωρισμός και η σχετική αυτονομία της υψηλής τέχνης και λογοτεχνίας από τη λαϊκή, δημοφιλή κουλτούρα που προήγαγαν τα μαζικά λογοτεχνικά αναγνώσματα σε αυτοτελείς εκδόσεις ή σε συνέχειες στον περιοδικό τύπο της εποχής. Παλαιότερα, ο διαχωρισμός αυτός δεν ίσχυε δεδομένου ότι μεγάλοι συγγραφείς, όπως ο Ντίκενς, δημοσίευαν και μάλιστα διηύθυναν ή ακόμη εξέδιδαν οι ίδιοι οικογενειακά περιοδικά (π.χ. το περιοδικό *Household Words* που ίδρυσε ο Ντίκενς το 1950), γεγονός που συνδεόταν όχι μόνον με τον αυξανόμενο αλφαριθμητισμό της αστικής και μικροαστικής τάξης, αλλά και με την συγκριτικά κατώτερη θέση που κατείχε διεθνώς την εποχή εκείνη η πεζογραφία, και ιδιαίτερα το μυθιστόρημα, ως νεώτερο είδος, ανάμεσα στα άλλα λογοτεχνικά είδη.²⁵

Αξιοσημείωτη είναι, επίσης, κατά την πορεία του δεκάτου ενάτου αιώνα, η σταδιακή υποχώρηση του διδακτικού και επιμορφωτικού περιεχομένου και ύφους των περιοδικών χάριν του ψυχαγωγικού, που κυρίως υπηρετούνταν από πεζογραφήματα ευρείας κυκλοφορίας σε μετάφραση. Αυτό υποδεικνύει το υπό εξέταση δείγμα περιοδικών, το οποίο έχει επιλεγεί έτσι ώστε να εκπροσωπεί διαδοχικά πέντε δεκαετίες του δεκάτου ενάτου αιώνα μετεπαναστατικά, δηλαδή, από το 1840, όταν πρωτοεκδόθηκε ο *Ευρωπαϊκός Ερασιστής*, έως το 1889, όταν έπαυσε η κυκλοφορία του περιοδικού *Ακρόπολις Φιλολογική*.²⁶ Από το ελάχιστο λογοτεχνικό περιεχόμενο στον *Ευρωπαϊκό Ερασιστή*, σταδιακά παρατηρείται πλουσιότερη αντιπροσώπευση της λογοτεχνίας, ειδικότερα μεταφράσεων από ξένες γλώσσες συμπεριλαμβανομένης της

²⁴ (Bourdieu 1998)

²⁵ Την απαξίωση της αναδυόμενης πεζογραφίας στην Ελλάδα του δεκάτου ενάτου αιώνα αναφέρει η Σοφία Ντενίση (1995, 15-22), αλλά το ίδιο ίσχυε, επίσης, σε όλη την Ευρώπη ήδη από τον δέκατο όγδοο αιώνα, όταν πρωτοεμφανίστηκε το μυθιστόρημα στη σύγχρονη μορφή του. Στην Αγγλία, για παράδειγμα, μυθιστοριογράφοι, όπως οι Defoe και Fielding, χρειάστηκε να υπερασπιστούν το μυθιστόρημα ως διδακτικό, επωφελές και ως ιστορική αποτύπωση του παρόντος απέναντι στη βασική κατηγορία που του προσήπταν ότι πρόκειται για επιβλαβείς φαντασιώσεις. Βλ. σχετικά, (Williams, 2010).

²⁶ Αυτή η σταδιακή ροπή προς το «ψυχαγωγικότερο», η οποία παρατηρείται στα υπό εξέταση περιοδικά, επιβεβαιώνεται και στην αύξηση των μεταφρασμένων και εγχώριων πεζογραφημάτων όσον αφορά τις αυτοτελείς εκδόσεις και τα παραρτήματα των περιοδικών κατά τον ίδιο αιώνα, που διαπιστώνει η Ντενίση στην αντίστοιχη μελέτη της (1995).

αγγλικής, σε μεταγενέστερα περιοδικά του αιώνα.

Το συμπέρασμα ότι η «δημοφιλής» λογοτεχνία και ευρύτερα η λαϊκή κουλτούρα αποτελεί προνομιακό τόπο διαπολιτισμικών επιρροών και διαμόρφωσης του εθνικού χαρακτήρα επικυρώνει τη σπουδαιότητα του μαζικού περιοδικού τύπου για τη διαμόρφωση εθνικών και άλλων αξιών, ιδιαίτερα σε μια κρίσιμη φάση της διαμόρφωσης του έθνους.²⁷ Ο σημαντικός ρόλος των περιοδικών και επομένως της έρευνά τους έχει αναδειχθεί και σε ξένες μελέτες ηγεμονικών πολιτισμών, όπως είναι ο αγγλικός, οι οποίες, εκτός από ζητήματα κατασκευής μιας εθνικής ταυτότητας, εστιάζουν κατά κύριο λόγο σε θέματα έμφυλης ταυτότητας και προτύπων, οικογενειακών και νεανικών αξιών και προόδου μέσω της επιμόρφωσης.²⁸ Μέσα από τη συγκριτική αντιπαραβολή της πορείας των διαφορετικών χωρών, που επείγει, μπορεί να αναδειχθούν όχι μόνον οι κοινές ιδεολογικές στρατηγικές αλλά και, αντίστροφα, και διαφορές τους, παράγοντας μια απομυθοποιητική εικόνα της Ευρώπης, δηλαδή μια εικόνα που δεν είναι τόσο συμπαγής και ενιαία, ώστε να μπορεί να εκληφθεί απροβλημάτιστα ως το μέτρο «προόδου» της Ελλάδας.

Η παρούσα εξαιρετικά συνοπτική έρευνα των περιοδικών που αφορά μια αρχική, ποσοτική καταγραφή των μεταφράσεων, οφείλει, επομένως, να συμπληρωθεί στο μέλλον, εμβαθύνοντας θεωρητικά όχι μόνον ως προς την επιρροή του ξένου, που αποτελεί το παραδοσιακό αντικείμενο της συγκριτικής γραμματολογίας, αλλά και στην κατεύθυνση της συγκριτικής εξέτασης της λαϊκής λογοτεχνίας και της παραλογοτεχνίας, στις σχέσεις υψηλής και λαϊκής κουλτούρας και των διαφορετικών εθνικών λογοτεχνιών που απαντούν στα μαζικά περιοδικά, σε συνάρτηση και με άλλες ιδεολογικές παραμέτρους, όπως οι αναπαραστάσεις του φύλου, της ηλικίας και της τάξης, που διαμορφώνονται ταυτόχρονα κατά τον δέκατο ένατο αιώνα και θέτουν τους όρους και της σύγχρονης ελληνικής εμπειρίας.

Βιβλιογραφία

- Abercrombie, Nicholas: "Popular Culture and Ideological Effects". Στο N. Abercrombie, S.Hill and B.S. Turner (Επιμ.). *Dominant Ideologies*. London: Unwin Hyman 1990.
- Αθήνη, Στέση: «Τα προεπαναστατικά φιλολογικά περιοδικά: εκδοχές διαλόγου με τις ξένες γραμματείες». *Σύγκριση/Comparaison* 13 (2002): 156-176.
- Brake, L., Jones A., and Madden L. (Επιμ.): *Investigating Victorian Journalism*. London: Macmillan 1990.
- Γουργουρή, Στάθης: *Έθνος-Όνειρο. Διαφωτισμός και θέσμιση της σύγχρονης Ελλάδας*. Αθήνα: Κριτική 2007.

²⁷ Για μια συνοπτική παρουσίαση της ιδεολογικής λειτουργίας της δημοφιλούς κουλτούρας, βλ. (Abercrombie 1990).

²⁸ Πρβλ. ενδεικτικά (Connors και MacDonald 2011), (White 1970) και (Brake, Jones, και Madden 1990).

- Connors, Linda E. and Mary Lu MacDonald: *National Identity in Great Britain and British North America, 1815-1851: The Role of Nineteenth-Century Periodicals*. Surrey: Ashgate 2011.
- Denissi, Sophia: "The Image of Britain in the literary magazine *Pandora (1850-1872)*". *Campos* 5 (1997): 23-46.
- Δερτιλής, Γιώργος: *Ευρώπη. Δύο δοκίμια και τρία σχόλια*. Αθήνα: Καστανιώτης 2000.
- Hertzfeld, Michael: "The Absent Presence: Discourses of crypto-colonialism". *The South Atlantic Quarterly* 101/4 (Fall 2002): 899-926.
- Hobsbawm, Eric J.: *The Age of Capital 1848-1875*. G.B.: Abacus 1975.
- Καρπόζηλου, Μάρθα: *Τα ελληνικά οικογενειακά-φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1991.
- Ντενίση, Σοφία: *Το ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott 1830-1880*. Αθήνα: Καστανιώτης 1994.
- _____: *Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων 1830-1880. Εισαγωγική μελέτη και καταγραφή*. Αθήνα: Περίπλους 1995.
- Ουγκώ, Βίκτωρ: «Ο νεώτερος Αισχύλος. Η ακτινοβολία της μεγαλοφυΐας». Μτφρ. Τάκης Δραγώνας. *Θέατρο* 16 (Ιούλιος-Αύγουστος 1964): 47-57.
- Patsiou, Vicky: "Constitution nationale et altérité. Le cas de la revue *Evropaikos Eranistis (1840-1843)*". Στο Άννα Ταμπάκη και Στέση Αθήνη (Επιμ.) *Μετάφραση και διαπολιτισμικές σχέσεις / Translation and Intercultural Relations*, [Πρακτικά] Β' Διεθνές Συνέδριο Ταυτότητα και Ετερότητα στη Λογοτεχνία, 18ος-20ός αι. / [Proceedings] *Second International Congress Identity and Alterity in Literature, 18th-20th C.*, Τόμος Γ'. Αθήνα: Δόμος 2001: 115-132.
- Σαχίνης, Απόστολος: *Συμβολή στην ιστορία της Πανδώρας και των παλιών περιοδικών*. Αθήνα: Παπαδόγιαννης 1964.
- Σκοπετέα, Έλλη: *Η δύση της Ανατολής. Εικόνες από το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*. Αθήνα: Γνώση 1992.
- Ταμπάκη, Άννα και Στέση Αθήνη (Επιμ.): *Μετάφραση και διαπολιτισμικές σχέσεις / Translation and Intercultural Relations*, [Πρακτικά] Β' Διεθνές Συνέδριο Ταυτότητα και Ετερότητα στη Λογοτεχνία, 18ος-20ός αι. / [Proceedings] *Second International Congress Identity and Alterity in Literature, 18th-20th C.*, Τόμος Γ'. Αθήνα: Δόμος 2001.
- Ταμπάκη, Άννα: *Περί νεοελληνικού Διαφωτισμού. Ρεύματα ιδεών και διάλογοι επικοινωνίας με τη δυτική σκέψη*. Αθήνα: Ergo 2004.
- Tabaki, Anna: "La presse prérévolutionnaire grecque: reflet de nouvelles conceptions esthétiques et culturelles dans le Sud-Est européen. Première approche". *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, XXXIV 1-2 (1996): 133-140.
- Ταμπάκη, Άννα: «'Εφημερίς' ή 'περιοδικό'; Προς μία τυπολογία του περιοδικού τύπου εν τη γενέσει». Στο Λουκία Δρούλια (Επιμ.) *Ο ελληνικός τύπος 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2005 92-99.
- Τσιριμάκου, Λίζυ: *Εσωτερική ταχύτητα. Δοκίμια για τη λογοτεχνία*. Αθήνα: Άγρα 2000.
- White, Cynthia: *Women's Magazines 1693-1968*. London: Michael Joseph, 1970.
- Williams, Ioan: *Novel and Romance 1700-1800: A Documentary Record*. London: Routledge 2010.